

«Αρχιτεκτονικές κουβέντες» με τον Γιώργο Χατζηστεργίου

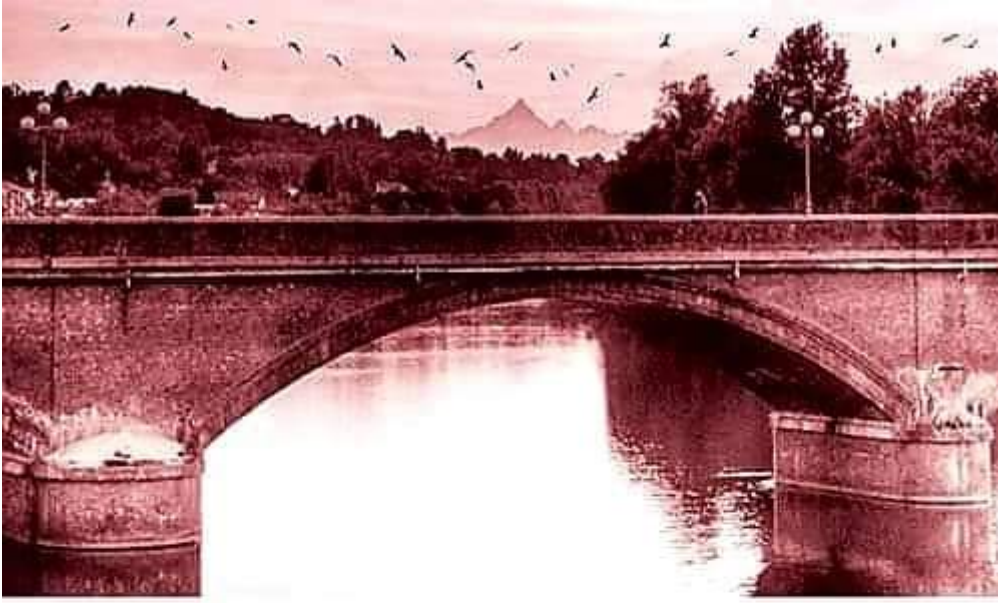
Μανώλης Οικονόμου - 17/10/2022

Συζήτηση με αφορμή το τελευταίο του βιβλίο «Ηδονική Γεωγραφία»

Μ.Ο.: Υπάρχει μια κρίσιμη επισήμανση στο βιβλίο, ότι εδώ και δεκαετίες το χτισμένο περιβάλλον των ελληνικών πόλεων είναι εξαφανισμένο από τις ελληνικές ταινίες, τα σήριαλ, τα βιβλία...Τι συμβαίνει και το αστικό περιβάλλον μας είναι αόρατο για την Τέχνη;

Γ.Χ.: Είναι πολλοί οι λόγοι. Πρώτα απ' όλα, το θέμα «πολυκατοικία» έχει παλιώσει. Την εποχή της ακμής του, στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες, από την Αγγλία και τη Γαλλία ως τη Σοβιετική Ένωση, ακόμα και οι

καρτ ποστάλ ιταλικών πόλεων έδειχναν πολυκατοικίες. Ο ασπρόμαυρος ελληνικός κινηματογράφος της εποχής πλημμύριζε ποικιλοτρόπως από αυτές. Τα αστυνομικά μυθιστορήματα του Γιάννη Μαρή εξελίσσονται σε ένα φωτεινό, μοντέρνο για τις αντιλήψεις του καιρού, καινοφανές περιβάλλον. «Ήταν τότε που η Αθήνα χτιζόταν!», λένε ακόμα οι παλιοί, και στάζουν μέλι ενθυμούμενοι τα νιάτα τους.

Γιώργος Χατζηστεργίου

Ηδονική γεωγραφία

αλεξάνδρεια

Μ.Ο.: Μια καινούρια αίσθηση.

Γ.Χ.: Θυμάμαι, όταν ερχόμουν μικρό παιδί στην Αθήνα από τη μονοκατοικία μας στα -κατά τα άλλα σκοτεινά νυχτερινά- Τρίκαλα, απολάμβανα να κοιτάζω από το παράθυρο της θείας μου σε καινούριο διαμέρισμα πολυκατοικίας της λεωφόρου Αλεξάνδρας, το φαντασμαγορικό θέαμα της ολόφωτης και ακατάπαυστης ροής αυτοκινήτων τη νύχτα. Μια έντονα φουτουριστική εμπειρία.

Μ.Ο.: Τώρα; Τι θα πει «πάλιωσε το θέμα»;

Γ.Χ.: Δεν είναι μόνο ότι πάλιωσε μεγάλο μέρος αυτών των υποδομών, ότι δηλαδή χαλάνε συχνά τα υδραυλικά τους ή ότι η στεγάνωση πολλών ρετιρέ ή το ασανσέρ έχει από καιρό προβλήματα. Από υλική άποψη, αυτή των δομικών υλικών, τα κτίρια αυτά μπορούν να ξαναλειτουργήσουν αποδοτικά και με ασφάλεια για τους ενοίκους τους. Άλλωστε οι πολυκατοικίες έχουν αποδειχθεί τετράψυχες, πότε στεγάζοντας τους πρόσφυγες

και πότε τους τουρίστες με την έκρηξη του airbnb.

Μ.Ο.: Τότε;

Γ.Χ. Υπάρχει συνολικά μια απομάγευση σε σχέση με την επαγγελία μιας «νέας εποχής», τα κτίρια δεν είναι παρά η υλική έκφρασή της. Βλέπουμε σε φωτογραφίες του πρώτου καιρού αυτών των ανεγέρσεων, ότι τα αυτοκίνητα ήταν ακόμα λιγοστά σε πολλούς δρόμους, οι άνθρωποι μπορούσαν να ανοίγουν τα παράθυρα και να κάθονται στα μπαλκόνια, χωρίς τους σημερινούς διαρκείς θορύβους και την ατμοσφαιρική μόλυνση. Έπειτα, τότε άλλαζε όντως η ζωή πολλών ανθρώπων που αποκτούσαν μια άλλη βάση για τις δραστηριότητές τους. «Νέες πολυκατοικίες για τους παραγωγικούς!», γραφόταν συχνά στις εφημερίδες. Οι παράγκες απλώνονταν σε όλη την ευρύτερη περιοχή των Αθηνών, από την Ηλιούπολη ως το Δουργούτι, τον σημερινό Νέο Κόσμο.

Μ.Ο.: Ήταν και τα κομφορ.

Γ.Χ. Α, ναι. Οι οικογένειες έφευγαν από τις τουλούμπες και τα πηγάδια ή τις δημόσιες βρύσες, το πλούσιμο των ρούχων με τα χέρια στις σκάφες, το δύσκολο μπάνιο καθαριότητας στο πλυσταριό. Υπάρχουν διαφημίσεις της εποχής όπου οι άνθρωποι αγκαλιάζουν σχεδόν ερωτικά ένα ψυγείο ή ένα πλυντήριο ρούχων.

Μ.Ο.: Τώρα που αυτά τα κομφορ είναι δεδομένα, θα θέλαμε άλλα;

Γ.Χ.: Υπάρχει μια σύγχυση ως προς τι θα θέλαμε, δεν γίνονται ουσιαστικές κουβέντες γι' αυτό. Αλλά υποβόσκει μια αίσθηση «τέλους εποχής», χωρίς να διαφαίνεται μια καινούρια. Βαλτώδης αίσθηση. Όταν ανέδειξα με μια φωτογραφία ένα σύνολο πολύ παρηκμασμένων πολυκατοικιών της Αθήνας με τον τίτλο «Σύγχρονα ερείπια», μια πνευματώδης αρχιτέκτων σχολίασε ότι το βασικό ερείπιο εκεί είναι οι άνθρωποι, η ζωή που εγκατοικεί τα κτίρια, η κατάσταση των κτιρίων προκύπτει ως συνέπεια της. Με αυτή την έννοια, κάποια υψηλά κτίρια σε περιοχές της πόλης προσομοιάζουν σήμερα, από την άποψη της λειτουργίας, σε μεταλλάξεις των πολύ χαμηλών προδιαγραφών «αυλών με πολλά σπίτια και ενοίκους».

Μ.Ο.: Αυτό ισχύει για αρκετές από τις μεταπολεμικές συστοιχίες μοντέρνων υψηλών κτιρίων στην Ευρώπη, που, πολύ υποβαθμισμένες πια, και χωρίς μια συντήρηση που θα τις ανανέωνε, κατεδαφίζονται, συχνά με τη μέθοδο της ανατίναξης. Αλλά, αλίμονο, αυτό αφορά μόνο κάποιες περιοχές. Πολύ μεγάλο μέρος των κτιρίων στην Αττική είναι σύγχρονο και μάλλον υψηλών προδιαγραφών. Παρ'όλα αυτά, η Τέχνη τούς έχει γυρίσει την πλάτη, συμπεριφέρεται σαν να είναι αόρατα. Οπότε;

Γ.Χ.: Στη μεγάλη τους πλειοψηφία, τα κτίρια αυτά μελετώνται και κατασκευάζονται με κύριο κριτήριο τη χρηστικότητα, όχι τη συμβολή τους στην αισθητική του δημόσιου χώρου. Η διάσταση της χρηστικότητας είναι πολύτιμη, δεν επιτρέπεται να την υποβαθμίζουμε. Μα παράλληλα, «ουκ αν λάβεις παρά του μη έχοντος», όσον αφορά τη θελκτικότητά τους για τον παρατηρητή. Μα υπάρχουν κι άλλα θέματα.

Μ.Ο.: Όπως;

Γ.Χ.: Υπάρχουν τέτοιοι παρατηρητές, δηλαδή άνθρωποι που επιδιώκουν συγκινήσεις στη συναναστροφή τους με τα κτίρια του δημόσιου χώρου; Και, αν ναι, υπό ποιες συνθήκες τα παρατηρούν, εκτός από τη ματιά του ενδεχόμενου συμφέροντος («γιατί μου μιλάς για τα κτίρια και μου τα δείχνεις;»), μου είπε κάποια κοπέλα ενώ περπατούσαμε στην Αθήνα, «είσαι μεσίτης ακινήτων;»), προκειμένου να ενδιαφέρουν την Τέχνη;

Έτσι κι αλλιώς δεν προσφέρονται εύκολα τα κτίρια της Αθήνας για μια άνετη, δημιουργική παρατήρηση: τα πεζοδρόμια είναι στενά, στο ύψος των ματιών μας το θέαμα αφορά παρκαρισμένα αυτοκίνητα, ο θόρυβος από την κίνηση των αυτοκινήτων μεγάλος.

Μ.Ο.: Ακόμα και στους πεζόδρομους υπάρχουν δυσκολίες.

Γ.Χ.: Είναι οπωσδήποτε μια ανάσα οι πεζόδρομοι, μα κι αυτοί συχνά είναι κακοφωτισμένοι και αφρόντιστοι. Υπάρχει ένα γενικότερο πρόβλημα υποβάθμισης του δημόσιου χώρου, που είναι τόσο κρίσιμος για την υποστήριξη μιας δημιουργικής και εποικοδομητικής αίσθησης συλλογικότητας. Μια διάχυτη ακηδία κυριαρχεί στους δρόμους, δηλαδή μια αφροντισιά, μια αδιαφορία για την ποιότητα, μια έλλειψη ευθύνης που αφορά και τα πρόσωπα ξεχωριστά και τους φορείς που υποτίθεται ότι έχουν την εποπτεία.

Μ.Ο.: Υπάρχουν βεβαίως και οι περιοχές των μονοκατοικιών, παλιών και καινούριων.

Γ.Χ.: Οι περιοχές αυτές αποπνέουν μια άνεση, μα πόσες φορές έχετε δει πολλούς ανθρώπους να κάνουν

βόλτες εκεί; Υπάρχει μια αίσθηση «κλειδωμένης αυτάρκειας» σ' αυτές τις περιοχές, σαν να μην προσφέρονται για περιήγηση, πόσο μάλλον για περιπλάνηση. Ούτε στους κήπους τους κάθονται καλά καλά οι ένοικοι τέτοιων περιοχών, όπως όλο και λιγότερο κάθονται στα μπαλκόνια τους οι ένοικοι των πολυκατοικιών αλλού.

Μ.Ο. Ένα κλίμα εσωστρέφειας.

Γ.Χ.: Υπάρχουν πολλά ζητήματα που αφορούν τη ζωή μας, και δεν συζητούνται επαρκώς. Οι άνθρωποι κλείνονται όλο και περισσότερο στα σπίτια τους, μπροστά σε ηλεκτρονικές οθόνες. Ένα νέο είδος εσωστρέφειας, με τους ενοίκους του έναν πάνω στον άλλο, με πιθανά δράματα εσωτερικού χώρου, ακόμα και ενδόρηξης, μιας έκρηξης προς τα μέσα, με μια αναβράζουσα ενέργεια που αφορά περισσότερο το «μέσα», παρά το «έξω». Κι όλα αυτά, ενώ πια τα σπίτια σχεδιάζονται με προσόψεις σχεδόν διαφανείς, οι οποίες όμως λειτουργούν περισσότερο ως οθόνες θέασης των άλλων, παρά ως επιφάνειας επαφής και ουσιαστικής ώσμωσης.

Στο μυθιστόρημά μου «Έξοδος», κάποιοι άνθρωποι έχουν κλείσει τα παράθυρά τους με οθόνες, όπου όλη τη μέρα προβάλλεται προς τα μέσα η ζωή γύρω από το σπίτι, όπως τη δείχνουν οι κάμερες παρακολούθησης που έχουν οι ίδιοι εγκαταστήσει. Φίλτρα διαμεσολάβησης της πραγματικότητας, ώστε να την κάνουν εύπεπτη και σε απόσταση ασφαλείας.

Μ.Ο.: Αυτά αφορούν και τη ζωή στις μονοκατοικίες, οπότε δεν είναι μόνο η πολυκατοικία το πρόβλημα.

Γ.Χ. Ακριβώς. Πόσες φορές κρατούν οι άνθρωποι τα σπίτια τους ανοιχτά στους άλλους, έστω για τις γιορτές ή τα δείπνα του Σαββατοκύριακου; Έχει μάλιστα ενδιαφέρον ότι, ενώ για πολλά χρόνια πια τα σπίτια σχεδιάζονται με μεγάλους ενιαίους χώρους και περιορισμό των ξεχωριστών δωματίων, ακόμα και των διαδρόμων, οπότε όλοι στο σπίτι είναι εκ των πραγμάτων ο ένας πάνω στον άλλο, παράλληλα ο κάθε άνθρωπος ξεχωριστά κλείνεται όλο και πιο πολύ στον εαυτό του, συχνά με μια παθολογική διάσταση στη συμπεριφορά του.

Επομένως, αν πολλοί άνθρωποι ζούνε τα σπίτια τους ομφαλοσκοπώντας, με ποια διάθεση να στρέψουν το βλέμμα τους ψηλά στα σπίτια των άλλων, ή ακόμα ψηλότερα στον ουρανό;

Μ.Ο.: Αλλά αυτά δεν αφορούν μόνο τις ελληνικές πόλεις.

Γ.Χ.: Ασφαλώς. Η συγκριτική θέαση των πόλεων, π.χ. εδώ κι εκεί, είναι πολύ ουσιαστική και δημιουργική. Το ζήτημα είναι ότι στη χώρα μας η γνώση για τη δυναμική των άλλων ευρωπαϊκών πόλεων είναι από πολύ ρηχή έως ανύπαρκτη. Πολύ σχηματικά μπορούμε να πούμε ότι καμιά χώρα δεν μοιάζει με την άλλη, και ότι οι πόλεις δεν αποτελούνται μόνο από το ιστορικό τους κέντρο, μα και από χώρους με μια ποικιλία ειδών κατοίκησης, εκ των οποίων μεγάλες περιοχές είναι λειτουργικά χαώδεις και κοινωνικά βαλτωμένες. Θέλει συστηματική δουλειά η προσέγγιση αυτών των συνόλων.

Μ.Ο.: Να σημειώσουμε ότι εκτός των πόλεων υπάρχει και το χτισμένο περιβάλλον έξω από αυτές.

Γ.Χ.: Υπάρχει και παρα-υπάρχει. Τεράστιες επιφάνειες του πλανήτη είναι πια χτισμένες. Τα σύνορα των πόλεων είναι πια πολύ θολά έως ανύπαρκτα. Ειδικά στη χώρα μας, με τη φόρμουλα «εκτός σχεδίου πόλεως», σχεδόν ολόκληρη η ύπαιθρος είναι ένα πολλαπλά κατατμημένο οικοπέδο που προσφέρεται για χτίσιμο. Επί πλέον, έχουν φτιαχτεί ή πολλαπλασιαστεί περιουσίες με τις κατά καιρούς επεκτάσεις του λεγόμενου σχεδίου πόλεως, σύμφωνα με τις οποίες αγροτικές εκτάσεις μετατρέπονται σε αστικές, νομικά κατάλληλες για οικοδόμηση. Όλο αυτό το σύμπαν είναι ένας κόσμος από μόνος του.

Μ.Ο.: Πώς προκύπτει το κέρδος σ' αυτές τις περιπτώσεις;

Γ.Χ.: Το μοντέλο είναι απλό. «Φυτεύοντας» ένα κτίριο στη γη πολλαπλασιάζεις την αξία της γης. Από 'κει προκύπτει το μεγαλύτερο ποσοστό του κέρδους, από αυτόν τον μηχανισμό, όχι από τα υλικά των οικοδομών. Βασικό μέγεθος σ' αυτόν τον πολλαπλασιασμό, είναι πόσο μεγάλη ή μικρή είναι η αξία της γης καθεαυτή. Στην Ελλάδα, που η ιδιοκτησία της γης είναι μοιρασμένη σε πολλούς- σε αντίθεση με χώρες όπως η Αγγλία όπου η γη ανήκει σε πολύ λίγους-, ο μηχανισμός του πολλαπλασιασμού του κέρδους δια της οικοδόμησης της γης είναι κρίσιμο στοιχείο ενός ιδιόμορφου λαϊκού καπιταλισμού, παρά π.χ. η βιομηχανία υψηλής συγκέντρωσης κεφαλαίου, που επί πλέον λειτουργεί συνήθως με εισαγόμενα μηχανήματα και πρώτες ύλες.

Στα μεγάλα πλεονεκτήματα του λαϊκού καπιταλισμού είναι το μοίρασμα των κερδών από την οικοδόμηση σε πολλούς, κάτι που έχει επίπτωση σε πολλά πεδία. Στα μειονεκτήματα είναι ότι διαμορφώνει μια διάχυτη νοοτροπία καπατσουσύνης, έμφασης στο γρήγορο κέρδος (του τύπου ότι «οι ευκαιρίες παρουσιάζονται εδώ και τώρα»), μια υφέρπουσα περιφρόνηση σε ό,τι «δεν βγάζει λεφτά», και άλλα συναφή. Από την πλευρά της κεντρικής εξουσίας που διαχειρίζεται τη χώρα, με τον λαϊκό καπιταλισμό δίνονται εμμέσως κάποιες ανακουφιστικές παροχές στον πληθυσμό, που όμως σε κάποια φάση μπορεί να τα πάρει πίσω με τραυματικό τρόπο, όπως με την επιβολή του ΕΝΦΙΑ στις οικοδομές ή με τη λεγόμενη «νομιμοποίηση των αυθαιρέτων».

Μ.Ο.: Γίνεται μια κουβέντα και για το χτισμένο περιβάλλον των νησιών, σε συνδυασμό με την υπερφόρτωσή τους από τον τουρισμό.

Γ.Χ.: Πρώτα απ'όλα, μια κουβέντα που δεν συμπεριλαμβάνει τους ίδιους τους νησιώτες, είναι μια κουβέντα στον αέρα. Φανταστείτε να κατέβουν στις πόλεις μας οι βουνίσιοι και να μας ζητήσουν να μην παρκάρουμε τα αυτοκίνητα στους δρόμους, προκειμένου να κάνουν ανενόχλητοι τις βόλτες τους. Επίσης, συχνά κυκλοφορούν αγοραίες, ρηχές εγκλήσεις, αποσυνδεδεμένες από την πραγματικότητα.

Μ.Ο.: Όπως;

Γ.Χ.: Ότι δεν θέλουμε τον τουρισμό, γιατί έτσι θα γίνουμε γκαρσόνια των ξένων! Ποια είναι η σοβαρή εναλλακτική τους για το τι δουλειές θα κάνουμε, έτσι όπως είναι στημένα τα πράγματα; Ή, άλλο: να επικεντρωθούμε στον τουρισμό υψηλών εισοδημάτων, και να μην έχουμε αυτές «τις μάζες των τουριστών», όπως τις αποκαλούν. Πέραν του ότι τέτοιες απόψεις μπορεί να προσβάλλουν τους συμπολίτες μας με περιορισμένα οικονομικά μέσα (ένα κορίτσι που δουλεύει σε φαρμακείο και δεν μπόρεσε να πάει διακοπές, ακούγοντας κάποιες τέτοιες κουβέντες τις απέδωσε σε σύγχρονες Μαντάμ Σουσου), αλλά αν θέλετε να μιλήσουμε σοβαρά, θέλετε να σχολιάσουμε την αισθητική κάποιων ενδιατημάτων και συναφών υπηρεσιών που απευθύνονται σε υπερπλούσιους του πλανήτη στη Σαντορίνη και τη Μύκονο; Ή τον τρόπο με τον οποίο είναι διαρθρωμένος ο τουρισμός μας σε σχέση π.χ. με τη Γαλλία;

Υπάρχουν αναμφισβήτως πολλά προβλήματα, μα δεν θα βρούμε άκρη με καφενειακές προσεγγίσεις. Όλα θέλουν μελέτη, σοβαρότητα και υπευθυνότητα.

Μ.Ο.: Από την άλλη μεριά, η μεγάλη προσέλευση τουριστών στην Αθήνα, μήπως φανερώνει κάποιο αυξημένο ενδιαφέρον για τα κτίριά της;

Γ.Χ.: Φαντάζεστε ότι η αισθητική των κτιρίων της Αθήνας συνιστά κίνητρο για την έλευση των τουριστών; Καμμία σχέση, βεβαίως. Από την άλλη πλευρά, το έμπρακτο ενδιαφέρον τόσων ανθρώπων για την Αθήνα, μπορεί -μεταξύ άλλων- να έχει σχέση με τον «μαλακό» τρόπο ζωής εδώ, σε μια πόλη που κοιμάται αργά τη νύχτα, έχει τις μικρές ψυχαγωγικές της χάρες διάσπαρτες στον πολεοδομικό ιστό, και οι δρόμοι της είναι ασφαλείς για περιδιάβαση ακόμα και βαθιά μέσα στη νύχτα. Με αυτή την έννοια, οφείλουμε να αναγνωρίσουμε ότι ο τρόπος με τον οποίο αναπτύχθηκε οργανικά (χωρίς κεντρικό σχεδιασμό) η Αθήνα μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, έχει οπωσδήποτε και τα καλά του, όσο κι αν αυτά δεν έχουν θέση στην αγοραία ρητορεία των κηυσόρων.

Μ.Ο.: Και όσο δεν σκεπάζει αυτά τα καλά μια διάχυτη και διαρκώς εντεινόμενη ακηδία.

Γ.Χ.: Όντως. Πρόκειται για μια ακηδία που συνδέεται με την αποτελμάτωση των εξελίξεων, όπως προκύπτει από την εξέλιξη της συζήτησής μας. Όταν υπάρχει κίνηση, παραγωγικές εξελίξεις, αυτή η ακηδία, η αφροντισιά, οπισθοχωρεί. Ας δούμε περιοχές όπως το Κουκάκι, που ο δημόσιος χώρος του έχει αναζωογονηθεί, με τόσους νέους ανθρώπους από το εξωτερικό που μπορούν να το ζήσουν με το αἶθρη και τις φθηνές αεροπορικές πτήσεις. Αλήθεια, η Τέχνη γενικά, όπως και οι Επιστήμες του Ανθρώπου, έχουν πολύ λίγο ασχοληθεί ουσιαστικά, μέχρι τώρα, με την πολυποίκιλη ώσμωση των ανθρώπων δια του τουρισμού.

Μ.Ο.: Συνοψίζοντας, επανερχόμενοι στο αρχικό μας θέμα, όσον αφορά τη σχέση της Τέχνης στην Ελλάδα με το υπαρκτό χτισμένο περιβάλλον, αυτή είναι σχεδόν μηδενική.

Γ.Χ.: Μόνο που πρέπει να πούμε κάτι παραπάνω εδώ. Για ποια Τέχνη μιλάμε, και ποιο είναι το δικό της επίπεδο; Αυτό που λέμε είναι ότι τα σύνολα των κτιρίων δεν προσφέρονται εύκολα στην Τέχνη, κατά κάποιον τρόπο αντιστέκονται ποικιλοτρόπως. Μα η δυνατή Τέχνη υψηλών προδιαγραφών ανασκάπτει την πραγματικότητα εκ θεμελίων, δεν λειτουργεί ως κασέτα αποτύπωσης του περιβάλλοντος. Ιδού πεδίο δόξας λαμπρό για όποιους θέλουν να παράγουν Τέχνη σε συντονισμό με τις βαθιές ανάγκες του βίου.

Μ.Ο.: Πολλές δεκαετίες από τότε που συνέβη η σχεδόν ολοκληρωτική κατεδάφιση των Αθηνών πρώτα, και των άλλων ελληνικών πόλεων μετά, υπάρχει ακόμα σε πολλούς μια διάχυτη αίσθηση ενός «χαμένου παραδείσου».

Γ.Χ.: Η έννοια του χαμένου παραδείσου είναι κεντρική στον ψυχισμό της ανθρωπότητας. Όμως, όπως πάντοτε συμβαίνει σ' αυτές τις περιπτώσεις, η πραγματικότητα είναι πολύ πιο σύνθετη. Οντως υπάρχουν λόγοι να αισθάνεται κανείς νοσταλγικά για το κτιριοδομικό σύνολο του μεσοπολέμου, με τη θεατρικότητα των νεοκλασικών και εκλεκτικιστικών κτιρίων, τη χαμηλού ύψους δόμηση και τις μικρές αυλές, μα πέρα από το ότι δεν ήταν όλα ιδανικά, με πολλές κατοικίες στα όρια των συνθηκών διαβίωσης, το ζήτημα έχει μια πάρα πολύ κρίσιμη παραγωγική διάσταση: η τεράστια, από επιχειρησιακή άποψη, μηχανή κατεδαφίσεων και ανεγέρσεων που σάρωσε μεταπολεμικά την Ελλάδα, αυτό που σχηματικά ονομάζουμε «οικοδομή», ήταν -και ενδεχομένως, μαζί με τον τουρισμό εξακολουθεί να είναι- η κατ'εξοχήν παραγωγική δραστηριότητα της Ελλάδας, και μάλιστα με τρόπο που τα κέρδη μοιράστηκαν σε πολλούς, όπως προαναφέραμε, ένα είδος διάχυτου λαϊκού καπιταλισμού. Ένα εντελώς καινούριο -και πολύ προσοδοφόρο- σύστημα παραγωγής και βιοπολιτικής, συμβατό με τις ιδιαιτερότητες της Ελλάδας. Δεν έχει μελετηθεί η βιωσιμότητα της εναλλακτικής του χαμένου παραδείσου.

Μ.Ο.: Στις ευρωπαϊκές πόλεις πάντως αυτό κατορθώθηκε.

Γ.Χ.: Μα δεν είναι συγκρίσιμα μεγέθη αυτά. Είναι πολλαπλά διαφορετική η αφετηρία των ευρωπαϊκών πόλεων, από παραγωγική, κοινωνική, πολιτιστική άποψη. Πολλές από αυτές τις πόλεις ήταν σημαντικοί κόμβοι Αυτοκρατοριών.

Μ.Ο.: Πάντως η εξαφάνιση των κτιρίων της προηγούμενης εποχής στην Ελλάδα είναι γεγονός.

Γ.Χ.: Η ματιά μας είναι κτιριο-κεντρική, επικεντρώνεται μόνο στα κτίρια. Δεν είναι μόνο τα κτίρια που εξαφανίστηκαν, μα και τα θαυμάσια παλιά έπιπλα, η μουσική του Αττίκ και του Γιαννίδη.

Μ.Ο.: Μια ολοκληρωτική, απόλυτη τομή σε σχέση με το παρελθόν.

Γ.Χ.: Οι απόλυτες τομές σε σχέση με το παρελθόν είναι ένα πάγιο χαρακτηριστικό του ελληνισμού, τουλάχιστον από τον 19ο αιώνα και μετά. Συντονίζεται με την έντονη ρευστότητα των εξελίξεων, στον παραγωγικό, πολιτιστικό, κοινωνικό τομέα. «Οι περιουσίες είναι περαστικές», μου έλεγε ο πατέρας μου, εννοώντας ότι μια επαγγελματική δραστηριότητα που βοήθησε στην ευημερία μιας οικογένειας, είναι πολύ δύσκολο να μεταβιβαστεί στην επόμενη γενιά, σ'αυτή τη γωνιά του πλανήτη που ζούμε, την εκτεθειμένη σε τόσους απρόβλεπτους ανέμους. Και δεν πρόκειται μόνο για τις περιουσίες, και για τις κοινωνικές τάξεις που τις αποκτούν ή τις χάνουν, μα και για ένα ολόκληρο πλέγμα εθίμων, συνηθειών, νοοτροπιών, που κάθε τόσο αλλάζει ριζικά, σχεδόν από τη μια μέρα στην άλλη.

Μ.Ο.: Το σβήσιμο του παρελθόντος πάντως ισοδυναμεί με ακρωτηριασμό.

Γ.Χ.: Το ολοκληρωτικό σβήσιμο, ναι, συμφωνούμε. Από την άλλη μεριά, δεν αξίζουν όλα τα παλιά την προσοχή μας. Αυτό μου θυμίζει τους καλόγερους στον Μεσαίωνα, που μετά από αναρίθμητους υπολογισμούς κατέληγαν ότι, εφ' όσον αναστηθούν κατά τη Δευτέρα Παρουσία όλοι οι άνθρωποι που έχουν κατά καιρούς γεννηθεί, δεν θα χωρούσαν στη Γη. Φανταστείτε πού θα κατέληγαν με τον σημερινό υπερπληθυσμό.

Μ.Ο.: Ποιο παρελθόν αξίζει την προσοχή μας;

Γ.Χ.: Ο πλούτος της ελληνικής αρχιτεκτονικής είναι ακριβώς η ρευστότητα, όχι μόνο μεταξύ χρονικών φάσεων, αλλά και του τρόπου με τον οποίο τα στυλ που εισάγονται από το εξωτερικό συνυφαίνονται εδώ με την πραγματικότητα, ώστε να προκύψει κάτι το υβριδικό, μια μίξη.

Μ.Ο.: Μακριά από την «καθαρότητα».

Γ.Χ. Ευτυχώς. Τόσο από την καθαρότητα μιας υποτιθέμενης «ελληνικότητας», όσο κι από αυτή της δογματικής εφαρμογής ξένων προτύπων, που γεννήθηκαν σε άλλη βάση και σε άλλες συνθήκες από τις δικές μας.

Μ.Ο.: Να μείνουμε λίγο εδώ.

Γ.Χ.: Τα νεοκλασικά, με τα οποία συνδέθηκε αρχικά η αρχιτεκτονική του ελληνικού κράτους, έμοιαζαν ορισμένως με τα αντίστοιχα της Ευρώπης, μα διέφεραν στα σημεία με κρίσιμο τρόπο, όπως τα ανέδειξε ο

Γιάννης Τσαρούχης. Όχι μόνο επειδή αντί για στιβαρές τοιχοποιίες με μαρμάρινες διακοσμήσεις, τα δικά μας με κατώτερης ποιότητας τοιχοποιίες -κυρίως για οικονομικούς λόγους- ήταν συνήθως σοβατισμένα. Σε αντίθεση με την Ευρώπη, αυτό το στυλ δεν αφορά μόνο μια τάξη: το λαϊκό σπίτι υιοθέτησε κι αυτό του νεοκλασικισμού, με θαυμάσια, τρυφερά χρώματα των επιφανειών.

Ακόμα και τα μεταγενέστερα εκλεκτικιστικά μέγαρα, είχαν μεν προσόψεις που προσομοιάζαν σε αυτές των κατοικιών της ευρωπαϊκής αριστοκρατίας, εξυπηρετώντας τις ανάγκες των ενοίκων για κοινωνική προβολή και προσδίδοντας μια έντονη αίσθηση θεατρικότητας στον δημόσιο χώρο, μα συχνά το εσωτερικό τους ήταν προσαρμοσμένο στις ελληνικές συνθήκες.

Μ.Ο.: Μετά ήρθε ο μοντερνισμός.

Γ.Χ.: Για την ακρίβεια, προέκυψε ο «καθ' ημάς μοντερνισμός». Ένα αρχιτεκτονικό κοκτέιλ με δόσεις γερμανικού ή γαλλικού τύπου και καθόλου ιταλικού μοντερνισμού, και μεγάλη περιεκτικότητα ελληνικής προσαρμογής.

Μ.Ο.: Από ποια άποψη;

Γ.Χ.: Από πολλές και ποικίλες. Πρώτα απ'όλα, ο μοντερνισμός, εκεί που γεννήθηκε, είχε μια ισχυρή κοινωνική διάσταση, συνδυαζόταν με την οικονομική παροχή στέγης στους ανθρώπους με κατώτερα εισοδήματα, για πολλούς από τους οποίους οι συνθήκες κατοίκησης μέχρι τότε ήταν πολύ προβληματικές. Σε συνδυασμό με αυτό, ο μοντερνισμός κατά κύριο λόγο δεν αφορούσε μεμονωμένα κτίρια, μα σύνολα κτιρίων που, ανταποκρινόμενα στη βιομηχανική οργάνωση των ευρωπαϊκών κοινωνιών της εποχής, συγκροτούσαν περιοχές με επί μέρους διακριτές χρήσεις, π.χ. υπνωτηρίων και άλλων. Με αυτή την έννοια, το πλησιέστερο σε αυτή τη λογική ελληνικό παράδειγμα είναι οι εργατικές πολυκατοικίες του Ταύρου στην Αττική. Παρεμπιπτόντως, το έργο αυτό, όπως και πολλών άλλων του είδους, δεν έχει τύχει βιβλιογραφικής κάλυψης. Δεν γνωρίζουμε καν τα ονόματα των μελετητών αυτού του κρατικού έργου, ούτε τις εμπειρίες των ενοίκων από τη διαμονή τους εκεί. Τα φώτα της δημοσιότητας πέφτουν συχνά εκεί που γίνεται η μεγαλύτερη φασαρία.

Όπως επίσης, άφαντα από σχεδόν κάθε βιβλιογραφική αναφορά είναι πολύ υψηλά κτίρια που χτίστηκαν από ιδιώτες επιχειρηματίες, κάπου στα τέλη της δεκαετίας του 1960, σε διάφορες υποβαθμισμένες περιοχές των Αθηνών, και κατοικούνται ως τώρα αδιαλείπτως, χωρίς σοβαρά προβλήματα λειτουργίας απ' ό,τι φαίνεται. Σημειωτέον, δεν έχουν αναφερθεί ούτε προβλήματα από σεισμούς.

Μ.Ο.: Οι εργατικές πολυκατοικίες του Ταύρου ή της Νέας Φιλαδέλφειας, ή τα ανώνυμα πολύ υψηλά κτίρια, είναι η εξαίρεση. Αλλιώς λειτούργησαν τα πράγματα εδώ.

Γ.Χ.: Ακριβώς. Οι πρώτες πολυκατοικίες, σύμφωνα με το μοντέρνο ιδίωμα, κατασκευάστηκαν προπολεμικά ως μεμονωμένα κτίρια για εύπορους της εποχής, κάποιες από αυτές με μελέτες από γερμανικά πατρών, κάποιες άλλες όμως από υψηλής κλάσης Έλληνες αρχιτέκτονες, με πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα. Ευτυχώς, για τη δεύτερη κατηγορία έχουν γραφτεί εξαιρετικά βιβλία από ακάματους και πολύ καλλιεργημένους ερευνητές και ερευνήτριες, οπότε έχουμε μια πολύ σημαντική τεκμηρίωση.

Μ.Ο.: Ακολούθησε η μεταπολεμική έκρηξη.

Γ.Χ.: Όντως έκρηξη. Το ενδιαφέρον είναι ότι, ενώ στην Ελλάδα το επιχειρησιακό και πολεοδομικό μοντέλο ήταν ριζικά διαφορετικό από το εν γένει ευρωπαϊκό, με ένα όργιο κυριολεκτικά ατομικής πρωτοβουλίας, χωρίς υποστήριξη από τις Τράπεζες επί δεκαετίες, με πολύ μικτές χρήσεις όπου η κατοικία συγχρωτίζεται με την επαγγελματική στέγη, την ψυχαγωγία και άλλα, τελικά ο στόχος για σχετικά οικονομική αξιοπρεπή στέγαση επιτεύχθηκε. Μάλιστα, και με πιο ζωντανό περιβάλλον από αυτό των διακριτών, αποστειρωμένων από παρεμβολές χρήσεων.

Μ.Ο.: Όχι χωρίς τίμημα. Το θέαμα γηρασμένων πολυκατοικιών και το συχνά καταθλιπτικό περιβάλλον τους.

Γ.Χ.: Ισχύει αυτό. Ιδανικά, η ρευστότητα που προαναφέραμε εμπεριέχει το στοιχείο της ανανέωσης, αν όχι τη ριζική τομή με το παρελθόν. Και η αλήθεια είναι ότι για χρόνια τώρα η ρευστότητα έχει αντικατασταθεί από μια στασιμότητα, αν όχι ένα βάλτωμα. Αν η Αθήνα και οι άλλες ελληνικές πόλεις λειτουργούσαν επί δεκαετίες ως ένα διαρκές ανοιχτό εργοτάξιο, τώρα έχεις την αίσθηση κάποιες φορές ότι βρίσκεσαι σε ένα εγκαταλελειμμένο, παρατημένο εργοτάξιο.

Μ.Ο.: Ανάμεσα σε αυτό το απόθεμα των μεταπολεμικών πολυκατοικιών, στέκουν εδώ κι εκεί υπολείμματα παρελθουσών φάσεων της ιστορίας των πόλεων, κτίρια που δεν έχουν κατεδαφιστεί, τα λεγόμενα διατηρητέα.

Γ.Χ.: Ενδιαφέρον ζήτημα, αναμφίβολα. Η τεραστίων δυνατοτήτων, όπως αποδείχθηκε, μεταπολεμική μηχανή κατεδάφισης και ανέγερσης, είχε σχεδόν ολοκληρώσει την εξαφάνιση των αποτυπωμάτων του παρελθόντος στον δημόσιο χώρο των ελληνικών πόλεων, όταν με τη Μεταπολίτευση εκδηλώθηκε ένα έντονο κρατικό ενδιαφέρον για τη διάσωση όσων είχαν απομείνει. Μολονότι το ενδιαφέρον αυτό παρέπεμπε σε ανθρωπολόγους που στρέφουν την προσοχή τους σε μια εξωτική φυλή ή γλώσσα, μόνον όταν αυτή έχει σχεδόν εξαφανιστεί, το Υπουργείο Πολιτισμού έχει να επιδείξει αξιόλογο έργο σ' αυτόν τον τομέα, και παράλληλα έχει διαμορφωθεί ένα υψηλό επίπεδο αναστηλωτών.

Μ.Ο.: Από 'δω και πέρα σ' αυτόν τον τομέα;

Γ.Χ.: Έχουμε αναφερθεί σε μια στασιμότητα των πραγμάτων στη χώρα, η οποία συμβαδίζει με ένα χαμηλό επίπεδο δημιουργικότητας για μια παρατεταμένη περίοδο. Αυτό επηρεάζει αναπόφευκτα και το ζήτημα της θεώρησης των διατηρητέων.

Μ.Ο.: Με ποια έννοια;

Γ.Χ.: Ένα κτίριο παλαιότερης εποχής δεν μπορεί να μετατραπεί σε φετίχ. Πρέπει να έχει σύνθετα προσόντα ώστε να έχει νόημα η διατήρησή του. Ακόμα και τα ερείπια ενός ναού του Ηφαίστου δεν μπορεί να σταθούν με εμπνευσμένο τρόπο κολλημένα σύρριζα σε ένα δάσος τεράστιων πολυκατοικιών. Επί πλέον, είναι τεράστιο το βάρος της περιοχής στην οποία βρίσκεται το κτίριο. Κάποια μέγαλα που έχουν διασωθεί έχουν μετατραπεί σε βάση σκοτεινών δραστηριοτήτων, επειδή ακριβώς βρίσκονται σε πολύ υποβαθμισμένες γειτονίες. Άλλοι παραμένουν ως χαλάσματα που δεν μπορούν να αναστηλωθούν (δεν υπάρχει τρόπος να βγάλουν τα λεφτά τους, ως κτίρια μικρής επιφάνειας και υψηλού κόστους συντήρησης), ούτε βεβαίως να κατεδαφιστούν (απαγορεύεται από τον Νόμο).

Μ.Ο.: Ποιος είναι ο ρόλος των θεσμών σήμερα;

Γ.Χ.: Πολύ προβληματικός. Μετά από τόσα χρόνια προσφοράς, χρειάζεται μια ριζική αναδιάρθρωση τόσο στο οργανωτικό επίπεδο όσο, και κυρίως, στο πεδίο των ιδεών. Η αντιμετώπιση κάθε παλαιού κτιρίου ως φετίχ, και μάλιστα συχνά οι κρίνοντες να μην έχουν φυσική επαφή με το αντικείμενο και το περιβάλλον του, που σχεδόν κυριαρχεί πια, είναι πνιγηρή και αναντίστοιχη με τις ανάγκες της πραγματικότητας. Το αποτέλεσμα κάποιες φορές είναι είτε η ακύρωση κάθε προσπάθειας αναστήλωσης, είτε ένα κτίριο χωρίς αέρα να αναπνεύσει, που σύντομα καταλήγει σε μια ακόμα αδιάφορη κατασκευή.

Πρέπει βεβαίως να συμπληρώσουμε ότι, αν στην παρούσα κατάσταση της χαμηλής δημιουργικότητας το Υπουργείο Πολιτισμού χαλαρώσει, υπάρχει μια πιθανότητα να πολλαπλασιαστούν τα εξαμβλώματα. Και για να μην παρεξηγηθούμε: δεν είναι λίγες οι Αρχαιολογίες στην Ελλάδα που κάνουν εξαιρετικά τη δουλειά τους, με υπεράνθρωπες προσπάθειες και αποψιλωμένες από ανθρώπινο δυναμικό. Το Ναύπλιο, για παράδειγμα, μεταξύ άλλων, χρωστάει πολλά στην αρχαιολογική του υπηρεσία. Αλλά οι αρχαιολογίες χρειάζονται ποικιλότροπη βοήθεια, συχνά φθάνουν στα όριά τους.

Μ.Ο.: Οπότε;

Γ.Χ.: Το ιδανικό θα ήταν να προκληθεί με εμπνευσμένο τρόπο μια φρέσκια, εμπνευσμένη συζήτηση γύρω από αυτά τα θέματα. Πέρα από στεγανά και χιλιοειπωμένα, πολύ φθαρμένα κλισέ. Που να αφορά πρώτα απ' όλα θέματα αρχών και κατευθύνσεων. Για παράδειγμα, να επανακαθοριστεί η έννοια της αναστήλωσης, καθώς ο ισοδύναμος ευρωπαϊκός όρος είναι Restoration, που σημαίνει Παλινόρθωση: η συνολική παλινόρθωση είναι αδιανόητη, αφού ούτε ο Παρθενώνας θα λειτουργήσει ως ναός της Αθηνάς, ούτε το Σινικό Τείχος ως αμυντικό μέσο σε σύγχρονο πόλεμο. Ποια είναι λοιπόν η νέα σύνθετη λειτουργία που ζητάμε από το κτίσμα σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση, και ποια η επίπτωσή της στην τεχνική λύση.

Αλλά υπάρχουν και άλλα πρακτικά θέματα, όπως ο επαναπροσδιορισμός Επιτροπών και Συμβουλίων. Μια ιδέα, όπως είχε εφαρμοστεί σε επιστημονικές επιτροπές του Τεχνικού Επιμελητηρίου, είναι τα Συμβούλια να είναι άμισθα, και να προβλέπεται ένας τρόπος ώστε οι όποιες αποφάσεις τους να κρίνονται, εφόσον υπάρχουν σοβαρές αντιρρήσεις σ' αυτές. Έπειτα, με ποια λογική σε όργανα όπως το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο να μην προβλέπεται η υποχρεωτική συμμετοχή πολύπειρων Μελετητών;

Μια ριζοσπαστική, εμπνευσμένη αλλαγή της σύνθεσης του ΚΑΣ, ώστε να μην αποτελείται μόνο από υπαλλήλους του Δημοσίου, με συμπερίληψη σ'αυτό ελευθέρων επαγγελματιών Μελετητών αυτού του πεδίου, αλλά ενδεχομένως και διανοούμενων του ευρύτερου χώρου, χωρίς δικαίωμα ψήφου οι τελευταίοι ως μη ειδικοί, αλλά με δικαίωμα λόγου ώστε να εμπλουτιστεί η προβληματική περί το εξεταζόμενο κάθε φορά θέμα, θα έφερνε από μόνη της μία εντυπωσιακή, θελκτική αλλαγή της ατμόσφαιρας. Αν προσθέσουμε σ'αυτό τη μη αμοιβή των συμμετεχόντων, που θα ενδυνάμωνε μια διάθεση προσφοράς σε ουσιαστικά ζητήματα του πολιτισμού, όπως και μια διαρκώς μεταβαλλόμενη σύνθεση του Συμβουλίου ώστε να μην παγιώνονται καταστάσεις, προκύπτει κάτι το εξαιρετικά ενδιαφέρον.

Μ.Ο.: Ανάγκη να πνεύσει ένας φρέσκος αέρας.

Γ.Χ. Ναι. Η ατμόσφαιρα μυρίζει κλεισούρα. Στους θεσμούς και στην κοινωνία. Κάποια μέρα, με το κλίμα της γενικής παραίτησης, ένα συννεύσιο της κακιάς ώρας θα πετάξει ό,τι έχει απομείνει από το έργο του Πικιώνη στου Λουμπαρδιάρη, που έχει αφεθεί να σαπίζει χρόνια τώρα, και θα το πετάξει στα σκουπίδια. Όχι από σκοπιμότητα, μα από άγνοια. «Ου γαρ οίδασι τί ποιούσι». Αυτό δεν προμηνύει κάτι καλό. Πώς λέει το παλιό ψυχαγωγικό τραγούδι: «Ανοίξτε τα παράθυρα να φύγουν τα ντουμάνια»; Ο πολιτισμός δεν εμφυτεύεται με σεμινάρια και μια χορεία κούφιων παραινέσεων, μα καλλιεργείται και ανθίζει μόνο σε συγχρωτισμό και αλληλεπίδραση με την όντως ζωή. Και μόνο ένας πολιτισμός τέτοιας κοπής, ενδυναμώνει το φρόνημά μας.

ΤΟ ΜΕΛΛΟΝ

Μ.Ο.: Γίνεται μεγαλύτερη κουβέντα για το παρελθόν του χτισμένου περιβάλλοντός μας, παρά για το μέλλον.

Γ.Χ.: Ισχύει. Αλλά ακόμα κι έτσι, η παρελθοντολογία δεν γίνεται με δημιουργικό τρόπο, έτσι ώστε να εμβαθύνουμε στο παρελθόν υπέρ μιας αναζωογόνησης της παρούσας ζωής μας. Γίνεται συχνά ως καταφυγή, για να αποφύγουμε μια συζήτηση για το καινούριο. Ενώ μας ενδιαφέρει το παρελθόν, επειδή ακριβώς μας ενδιαφέρει το μέλλον.

Θα έβρισκα πολύ ενδιαφέρουσα τη σύσταση ενός δημιουργικού, δυναμικού Μουσείου των κτιρίων και της εξέλιξης στον χρόνο της πολεοδομίας των Αθηνών, από τον 19ο αιώνα ως τώρα. Των Αθηνών, αλλά και των άλλων ελληνικών πόλεων. Όχι με μια πληκτική κατάταξη, μα με έναν δημιουργικά ανήσυχο τρόπο: πώς προσαρμόστηκαν οι ρυθμοί στην ελληνική πραγματικότητα, ποιος ήταν ο μηχανισμός παραγωγής, τα συγκριτικά κόστη ανέγερσης, με ποιον τρόπο ζωής συνδυάζονταν τα κτίρια εδώ κι εκεί, πώς επηρέαζαν οι κοινωνικές και τεχνολογικές εξελίξεις τα κτίρια και τις πόλεις, ποιες ήταν κάθε φορά οι κυρίαρχες ιδέες για τον επιθυμητό τύπο κτιρίων και πώς παραμέριζαν τις ιδέες των προηγούμενων εποχών; Υπάρχουν μάλιστα ολόκληρες κατηγορίες κτιρίων, όπως για παράδειγμα οι μοντέρνες μονοκατοικίες που χτίστηκαν τη δεκαετία του 1960 σε πολλές επαρχιακές πόλεις της Ελλάδας, χωρίς να υποψιάζονται τον επερχόμενο κατακλυσμό από πολυκατοικίες, οι οποίες βρίσκονται ένα βήμα πριν από την ολοσχερή εξαφάνισή τους με τον ρυθμό που κατεδαφίζονται, για τις οποίες ο αρχαιολόγος του μέλλοντος τίποτα δεν θα βρίσκει, θα είναι μια φάση που δεν θα έχει υπάρξει, δεν θα μνημονεύονται πουθενά. Ας διασώζονται τουλάχιστον, όσο υπάρχει καιρός, σε Μουσεία.

Μουσεία ως εργαστήρια υψηλής έντασης υπέρ μιας πολύ δημιουργικής σχέσης με το παρελθόν, και μιας στιβαρής κατάρτισης εν όψει του μέλλοντος. Δεν ερχόμαστε από το πουθενά. Μπορεί στη χώρα μας η κάθε γενιά να γκρεμίζει τα κτίρια της προηγούμενης ή της προ-προηγούμενης, μα αυτά τα κτίρια, αυτές οι πόλεις έχουν υπάρξει, σε συνδυασμό με μια τεράστια ενέργεια, τόσο για την ανέγερση όσο και για τη βίωσή τους, ενδεχομένως και για την καταστροφή τους. Η συναναστροφή μας με όλη αυτή την ενέργεια, μόνο πλουσιότερους μπορεί να μας κάνει.

Μ.Ο.: Και όσον αφορά το μέλλον καθεαυτό;

Γ.Χ.: Το να σκεφτούμε ουσιαστικά για το μέλλον συνδυάζεται και με μια στιβαρή αίσθηση ευθύνης, την οποία εδώ και χρόνια φαίνεται ως κοινωνία ότι την αποφεύγουμε. Και μαζί με την ευθύνη, απουσιάζει και η οραματική σκέψη. Όχι το κούφιο όραμα ψευδο-ουτοπιών που λειτουργεί ως άλλοθι μιας κατεστημένης απραξίας, μα μιας προσγειωμένης οραματικής σκέψης που σχετίζεται με τις συνθήκες και τη δυναμική τους.

Η οραματική σκέψη, που έχει κοινωνικές διαστάσεις, καθώς εμπεριέχει και τους άλλους εκτός από τον εαυτό και τον στενό περίγυρό του, οφείλει βέβαια να υποστηρίζεται από μια σοβαρή τεχνογνωσία. Η τεχνογνωσία

της μηχανικής στη χώρα μας ήταν πολύ υψηλή για πάνω από έναν αιώνα στη χώρα μας. Από την εποχή των Μνημονίων και μετά, με την κατάργηση στην πράξη του πολύ αυστηρού πλαισίου εκπόνησης των δημόσιων τεχνικών έργων, την προγραμματική καθίζηση των αμοιβών, τη διάλυση ή την απίσχναση σοβαρών μελετητικών σχημάτων, τον ξενιτεμό ή την πρόωγη συνταξιοδότηση μηχανικών πρώτης γραμμής, έχει διακοπεί η εξελικτική, ανοδική συνέχεια της τεχνογνωσίας. Μέσα σε ένα κλίμα ακηδίας και παραίτησης, αυτή η τεράστια άυλη περιουσία της ελληνικής κοινωνίας έχει σχεδόν εξανεμιστεί.

Σε μια χώρα που οι μηχανικοί της έφτιαχναν δύσκολες κατασκευές σιλό σαν αυτά του Αγίου Γεωργίου στο Κερατσίνι από το 1923, ή τα βιομηχανικά κτίρια με τολμηρές καινοτομίες τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, και μετά γέφυρες και μεγάλα ανοίγματα ή δύσκολα αντισεισμικά κτίρια, ή που οι μηχανικοί της συμμετείχαν με έδρα την Ελλάδα σε εποποιίες τεχνικών έργων στο εξωτερικό, είτε με σχήματα σαν το Γραφείο Δοξιάδη είτε με τις σπουδαίες ελληνικές εταιρείες στη Μέση Ανατολή- σε αντιδιαστολή με όλα αυτά, στη σημερινή κατάσταση των πραγμάτων, από καθαρά τεχνική άποψη και πέραν των όποιων περιβαλλοντικών αντιρήσεων, έχει τεράστια σημασία το γεγονός ότι ήταν εξ αρχής αδιανόητο ότι τον ουρανοξύστη στο Ελληνικό θα τον μελετήσουν και θα τον κατασκευάσουν Έλληνες μηχανικοί. Σε εποχές ακμής του Τεχνικού Επιμελητηρίου θα είχαν κληθεί ξένοι πρωταγωνιστές αυτού του πεδίου που θα παρουσίαζαν τις τεχνολογικές, αισθητικές, οικονομικές, κοινωνικές διαστάσεις που εισάγει αυτό το είδος των κτιρίων, ώστε να συζητηθούν και να σχολιαστούν εδώ, ώστε να πάμε πιο πέρα. Χωρίς μια τέτοια προσέγγιση, και με τους μηχανικούς και αρχιτέκτονες (τα Πολυτεχνεία μας εξακολουθούν να παράγουν υψηλής ποιότητας αποφοίτους) να ξεχνάνε όσα ξέρανε, απασχολημένοι με τις νομιμοποιήσεις αυθαιρέτων, μόνο φοβικές, μόνο στείρες αντιδράσεις μπορεί να παραχθούν, την ώρα που άλλοι θα κάνουν τη δουλειά τους ερήμην μας!!

Χρωστάμε στους εαυτούς μας, στην ιστορία μας, και κυρίως στις νέες γενιές που διψούν για υψιπέτεια και δημιουργία, να ανοιχτούμε δυναμικά στο μέλλον!

Και δεν πρέπει να ξεχνάμε την κρισιμότητα που έχει για τις όποιες προσεγγίσεις μας, το σύστημα παραγωγής της χώρας γενικά, μα και ειδικότερα στο τεχνικό πεδίο ή όποιο άλλο πεδίο εξετάζουμε: ποιες είναι οι δουλειές που μπορούμε να κάνουμε, με ποιον τρόπο τις κάνουμε, από πού -τί είδους παραγωγή- βγαίνουν τα λεφτά μας, τι είδους προϊόντα μπορούν να παραχθούν από αυτό το σύστημα, και ποια είναι η απήχησή τους. Τίποτα δεν πέφτει από τον ουρανό...